

Maria Lesz-Duk

Wtórne przyimki przyczynowe we współczesnym języku polskim

Do klasy gramatycznej przyimków należą leksemy niesamodzielne składniowo, czyli nie stanowiące składnika wypowiedzenia. Pełnią funkcję łączącą, podobnie jak spójniki, ale w przeciwieństwie do nich posiadają rząd przypadkowy. Wyróżnia się przyimki pierwotne (właściwe) o pochodzeniu często prasłowiańskim (*do, dla, na, za*) i wtórne, które można podzielić na jednosegmentowe i wielosegmentowe. Do jedno-segmentowych należą połączenia różnych przyimków pierwotnych (*ponad, poprzez, sponad*), a także połączenia przyimków z formami rzeczowników (*wskutek, wobec, podczas, gwoźli*). Część leksemów ma kształt tożsamy z formami narzędnika rzeczowników (*drogą, celem, względem, skutkiem*), znacznie częstsze są przyimki homonimiczne z przysłówkami (*dookoła, naprzeciwko, wokoło, wewnątrz*).

Drugą grupę stanowią wtórne przyimki wielosegmentowe, typu: *w ciągu, w trakcie, z powodu, z racji, z uwagi na*. W polskiej literaturze językoznawczej są one traktowane jako przyimki¹ lub jako konstrukcje przyimkowe wykazujące tendencję do leksykalizacji². O przyimkach wielosegmentowych piszą także M. Wiśniewski³, R. Przybylska⁴ i I. Kosek⁵. Aspekt historyczny tych przyimków uwzględniają I. Wątor⁶ i A. Pasoń⁷.

¹ M. Grochowski, *Składnia wyrażen polipredykatywnych*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego, Składnia*, pod red. Z. Topolińskiej, Warszawa 1984, s. 255–260; I. Kosek, *Przypadkowe frazy przyimkowo-nominalne w zdaniach współczesnego języka polskiego*, Olsztyn 1999, s. 32–36.

² D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *Kultura języka polskiego*, Warszawa 1973, s. 352–369.

³ M. Wiśniewski, *Z leksykograficznej problematyki przyimka*, [w:] *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*, red. Z. Saloni, t. II, Białystok 1987, s. 87–115.

⁴ R. Przybylska, *Wydzielanie przyimków wtórnych we frazach temporalnych*, „Język Polski” LXVIII, 1988, z. 4–5, s. 243–248.

⁵ I. Kosek, *Interpretacja dwusegmentowych ciągów o kształcie wyrażen przyimkowych*, Zeszyty Naukowe UMK, Filologia Polska XLIV, Toruń 1995, s. 65–77.

⁶ I. Wątor, *Rozwój funkcji wyrazów i wyrażen polskich od przysłówkowej do przyimkowej*, Rzeszów 1974.

⁷ Zob. A. Pasoń, *Syntaktyczne sposoby wyrażania przyczyny w historii języka polskiego*, Wrocław 1976, s. 50–60.

W niniejszym artykule zajmiemy się wtórnymi przymkami przyczynowymi występującymi we współczesnych tekstach prasowych. Przeważają zdecydowanie przymki wielosegmentowe nad jednosegmentowymi.

Pojęcie przyczyny jest jedną z trudniejszych do wyjaśnienia relacji. Językoznawcy i filozofowie zajmowali się tym zagadnieniem od dawna. Najbardziej rozpowszechniony jest pogląd, że okoliczniki i zdania przyczynowe wyrażają relację przyczynowo-skutkową, np. S. Jodłowski pisze: „Jako przyczynę rozumiemy tę czynność, zjawisko lub zdarzenie, które wywołują nowy stan, zwany skutkiem działania wymienionej czynności zjawiska lub zdarzenia”⁸.

W definicjach słownikowych na określenie konstrukcji przyczynowych pojawiają się opinie, że komunikują one uzasadnienie, powód, pobudkę, wyjaśnienie czegoś.

B. Klebanowska⁹ traktuje przyczynę jako pojęcie pierwotne, którego nie należy definiować. Odwołuje się do intuicji przeciętnego użytkownika języka. Tak więc relacja przyczynowa jest to relacja wyrażona w zdaniu, które człowiek mówiący po polsku uzna za synonimiczne ze zdaniem zawierającym spójnik *dlatego*, że. Autorka analizuje również pokrewieństwo relacji przyczynowej z innymi relacjami, mianowicie celem, warunkiem i przyzwoleniem.

M. Grochowski¹⁰ zdania proste zawierające niepodstawowe wyrażenie predykatowo-argumentowe (NWP) z wtórnymi przymkami przyczynowymi wywodzi ze zdań złożonych typu p, PONIEWAŻ, q.

Jak wynika z obserwacji materiału, najczęstsze we współczesnym języku polskim są wtórne przymki przyczynowe o znaczeniu rezultatywnym. Należą do nich: *w wyniku + D*, *w następstwie + D*, *w rezultacie + D*, *w efekcie + D*, *w konsekwencji + D*. Z pochodzenia są one połączeniami przymka pierwotnego w z rzeczownikami użytymi w miejscowniku, takimi jak: *wynik*, *następstwo*, *rezultat*, *efekt*, *konsekwencja*. W dopełniaczu występują prawie wyłącznie rzeczowniki abstrakcyjne. Nie może pojawić się tutaj rzeczownik osobowy, ani inny żywotny. Najczęściej w tekstach prasowych występuje fraza przymkowo-nominalna *w wyniku + D*, pozostałe spotykane są rzadziej. Oto przykłady:

Zwolniony *w wyniku paktu* Majski-Sikorski trafia do armii gen. Andersa, „Angora” 9, nr 10 (93). *W wyniku referendum* cały dotychczasowy układ sił przestanie istnieć, „Polit” 1, nr 16 (93), interes nabywcy naruszono *w wyniku sprzedaży* rzeczy wadliwej, „Angora” 29, nr 15 (98), etniczne otwieranie się społeczeństwa czeskiego *w następstwie napływu* cudzoziemców niepokoi nas, „Gazeta” 20, nr 116 (95), [przepisy] dotyczą tylko rękojmi *w następstwie* nienależytego wykonywania obowiązków gwarancyjnych, „Polit” 19, nr 38 (98). Pieniądze odziedziczyła po swoim mężu *w rezultacie* morderczego procesu o spadek. „Angora” 6,

⁸ S. Jodłowski, *Podstawy polskiej składni*, Warszawa 1976, s. 93.

⁹ B. Klebanowska, *Wyrażenia przyczynowe z rzeczownikami abstrakcyjnymi we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa 1982, s. 10–15.

¹⁰ Zob. M. Grochowski, op. cit., s. 288–289.

nr 2 (93). *W rezultacie wieloletniej praktyki zbierackiej* [...] sprawę widział następująco: „Wprost” 29, nr 38 (98). Uzyskanie precyzyjnych informacji byłoby możliwe *w efekcie przeprowadzenia* [...] badań epidemiologicznych „Polit”, nr 17 (93), *W efekcie zbyt intensywnego hamowania* samochód wpadł w poślizg, „Wprost” 18, nr 38 (98), *W konsekwencji tego działania* nastąpił przełom w rozmowach „Polit” 4, nr 10 (01).

Z obserwacji materiału wynika, że przytoczone frazy przyimkowo-nominalne są bliskoznaczne i wzajemnie podstawialne w tekstach, podobnie jak bliskoznaczne są leksemy rzeczownikowe występujące w miejscowniku: *wynik, następstwo, rezultat, efekt, konsekwencja*¹¹.

Znaczenie rezultatywne mają także wtórne przyimki przyczynowe ukształtowane na bazie rzeczownika *skutek*; są to: *wskutek + D, na skutek + D, skutkiem + D*. Przyimek *wskutek* to zleksykalizowane połączenia przyimka *w* i rzeczownika *skutek* w bierniku, przyimek *skutkiem* to zakrzepła forma narzędnika rzeczownika *skutek*, natomiast *na skutek* to dwusegmentowy przyimek powstały z połączenia przyimka pierwotnego *na* i rzeczownika *skutek* użytego w bierniku. *Słownik języka polskiego* pod red. Szymczaka s.v. *skutek* uznaje przyimki *na skutek* i *skutkiem* za synonimy.

W formie dopełniacza używane są rzeczowniki abstrakcyjne, głównie nazwy czynności. Nie może się pojawić tutaj rzeczownik żywotny. Częste są przyimki *wskutek* i *na skutek*, rzadko występuje wyrażenie *skutkiem + D*.

Oto przykłady:

Czy wskutek picia masz trudności ze snem? „Pani” 38, nr 2 (93), 60 osób zginęło *wskutek wybuchu* tego samego wulkanu. „Gazeta” 1, nr 37 (93). Szczotki nie obracają się *na skutek pęknięcia* paska „Angora” 4, nr 16 (98), stało się tak *na skutek zagubienia* wielu przedmiotów „Angora” 19, nr 18 (02). Ta równowaga została zwichnięta *skutkiem* demokratycznych wyborów, „Polit” 15, nr 2 (96).

Dużą frekwencją w tekstach prasowych cieszą się synonimiczne wyrażenia *z uwagi na + B* i *ze względu na + B*. Zbudowane są z przyimków pierwotnych *z* i *na* i rzeczowników *uwaga* i *wzgląd* użytych w dopełniaczu. W przeciwieństwie do innych przyimków wielosegmentowych rządzą biernikiem. W formie accusativu pojawiają się rzeczowniki każdego rodzaju: abstrakcyjne i konkretne, osobowe i nieosobowe, w związku z czym rozpatrywane wyrażenia mają szerszy zasięg występowania niż omówione dotychczas. Znaczenie ich jest kauzatywne `z racji czegoś, z powodu czegoś, branie czegoś lub kogoś pod uwagę, liczenie się z kimś lub czymś`. Przykłady: *Z uwagi na klienta* trzeba było przerwać produkcję, „Gazeta” 12, nr 40 (98). Zasada ta jest stosowana dość powszechnie *z uwagi na bezpieczeństwo* firmy „Polit” 14, nr 15 (93). *Ze względu na* notoryczne zaleganie z płatnościami poczta odcięła telefony „Gazeta” 16, nr 49 (93), Małżonkowie mają mieszkać razem *ze względu na dzieci* „Kobieta” 32, nr 5 (92).

¹¹ Por. definicje tych wyrazów w *Słowniku języka polskiego* pod red. Szymczaka.

Często w tekstach prasowych występują niezleksykalizowane frazy przyimkowo-nominalne z *okazji* + *D*, z *racji* + *D*, z *tytułu* + *D*. Składają się z przyimka właściwego z w połączeniu z dopełniaczem rzeczowników *okazja*, *racja*, *tytuł*. Mają znaczenie kauzatywne.

Wyrażenie z *okazji* + *D* specjalizuje się w nazwach świąt, uroczystości, jubileuszów, rocznic, w związku z czym w formie dopełniacza nie mogą wystąpić rzeczowniki osobowe. Przykłady:

PWN zrobiło konferencję prasową z *okazji* nowego wydania *Słownika języka polskiego*, „Angora” 21, nr 1 (93), referat wygłosił z *okazji* jubileuszu Towarzystwa „Polit” 18, nr 40 (98). Wpłynęło dużo życzeń z *okazji* Świąt Bożego Narodzenia, „Gazeta” 17, nr 290 (04).

Wtórny przyimek z *racji* może się łączyć zarówno z rzeczownikami abstrakcyjnymi, jak i rzeczownikami konkretnymi. Wyjątek stanowią rzeczowniki żywotne. Oto przykłady:

Joan Crowford miała też kompleksy z *racji* szerokich *ramion*, „Pani” 51, nr 2 (93), Z *racji* swego pochodzenia zachowywała się dumnie „Angora” 28, nr 14 (98), Z *racji* swojej *profesji* przeszedł nawet specjalne przeszkolenie, „Angora” 7, nr (93).

Wtórny przyimek z *tytułu* łączy się z rzeczownikami nieżywotnymi, głównie abstrakcyjnymi. Oto przykłady:

Camel [...] wystąpi o miliardowe odszkodowanie z *tytułu* utraconych *zysków*. „Gazeta” 2, nr 43 (93), roszczenia z *tytułu* *gwarancji* podlegają ogólnemu przedawnieniu Wprost 18, nr 40 (98).

Wtórny przyimkiem przyczynowym o najszerszym zakresie występowania jest z *powodu* + *D*. Składa się z przyimka właściwego z i rzeczownika *powód* w dopełniaczu. Łączy się z rzeczownikami bez ograniczeń. Przykłady:

Z *powodu* męża znalazła się w więzieniu „Angora”, nr 14, 18 (04), Wiceminister wyrażał ubolewanie z *powodu* słabej *ochrony* gmachów parlamentu „Polit” 13, nr 15 (93), nie wróżyono mu tak długiej kariery głównie z *powodu* niezwyklej *fryzury* „Angora” 6, nr 8 (93), Było spore zgromadzenie z *powodu* małej *książeczki* „Kobieta” 15, nr 3 (93).

Zleksykalizowanym wtórnym przyimkiem przyczynowym składającym się z przyimka właściwego w i rzeczownika *obec* `ogólnie, w ogóle` użytym bierniku jest *wobec* + *D*. W formie dopełniacza mogą wystąpić wyłącznie rzeczowniki nieżywotne, głównie abstrakcyjne, bowiem w połączeniu z rzeczownikami osobowymi *wobec* oznacza okoliczność względu, np. zachowywał się źle *wobec* *ojca*. Oto przykłady konstrukcji przyczynowych:

Comics *wobec* spadającej *sprzedaży* postanowił wprowadzić zmiany, „Angora” 20, nr 49 (92), *wobec* rosnącego *skażenia* mórz, żywność stamtąd pochodząca nie jest taka zdrowa, „Polit” 23, nr 15 (93), oświadczył, że *wobec* koniecznej *kuracji* oskarżonego sprawa FOZZ-u nie będzie rozpatrywana „Gazeta” 1, nr 67 (93).

W przeciwieństwie do wtórnego przyimka z *powodu*, *wobec* w funkcji przyczynowej jest charakterystyczny dla języka pisanego. Najczęściej bywa substytowany przez wyrażenia *ze względu na coś* i *z powodu czegoś*.

Również przyimkiem o węższym zakresie występowania i sprecyzowanej funkcji semantycznej jest *dzięki* rządzący celownikiem. Jest to zleksykalizowana forma M. l. mnogiej rzeczownika *dzięk, dzięka`podzięka, wdzięczność`*. Oznacza okoliczności sprzyjające czemuś, przyczynę zdarzenia pomyślnego. B. Klebanowska¹² uważa, że lepiej zamiast terminu „przyczyna pomyślna” stosować termin „przyczyna umożliwiająca”, ponieważ tylko taka przyczyna może być wyrażona przyimkiem *dzięki*. W formie celownika występują przede wszystkim rzeczowniki konkretne osobowe i nieosobowe, rzadko inne. Oto przykłady:

Dzięki Eli byłam jednak na igrzyskach „Gazeta” 23, nr 79 (93), *Dzięki tej roli* Tatum zyskała ogromny rozgłos „Pani” 110, nr 4 (93), *dzięki uszczelkom* z metalowej taśmy okna są szczelne „Angora” 17, nr 40 (02).

W funkcji przyczynowej pojawia się ostatnio zupełnie nowe wyrażenie *za sprawą* + *D*. Zbudowane jest z przyimka *za* i rzeczownika *sprawa* w narzędniku. To wyrażenie może być substytowane przez wyrażenie *dzięki* + *C*, gdy oznacza przyczynę pomyślną. W wypadku gdy komunikuje okoliczności niesprzyjające może być wymienne z wyrażeniem *z powodu* + *D*.

Oto przykłady:

Węgierskie wina [...] umocniły swą pozycję na polskich stołach *za sprawą Jadwigi*, „Angora” 18, nr 4 (93), W Galicji *za sprawą Akademii Umiejętności* nauka uzyskała dobre warunki rozwoju „Angora” 21, nr 7 (98), Przygodę z szachownicą rozpoczęła *za sprawą ojca*, który zmuszał ją do ćwiczeń. „Angora” 46, nr 44 (05), Będzie dziś zimno, a to *za sprawą niżu* „Gazeta” 14, nr 120 (05).

To wyrażenie komunikuje relacje bliskie znaczeniowo do relacji wyrażanych przez *za pomocą* + *D* i *przy pomocy* + *D*, które są w większości określane jako czynnik pomocniczy.

Stosunki przyczynowe komunikuje także wtórny przyimek trzysegmentowy *w związku z* + *N*, zbudowany z dwóch przyimków pierwotnych *w* i *z* oraz rzeczownika *związek* w miejscowniku, rządzący narzędnikiem. W formie instrumentalu występują rzeczowniki nieżywotne, najczęściej abstrakcyjne. Oto przykłady:

Były minister został zatrzymany *w związku z zarzutami* o przyjmowaniu korzyści majątkowych. „Gazeta” 20, nr 120 (05), Marzena D. jest aresztowana *w związku z wyłudzeniem* pieniędzy od hoteli „Angora” 5, nr 48 (92), często występuje nasilenie objawów niekorzystnych *w związku ze wzdęciami* brzucha, „Gazeta” 32, nr 111 (05).

Przyczynę wyraża także wtórny przyimek *poprzez* złożony z dwóch przyimków pierwotnych *po* i *przez*. Mamy tu do czynienia z przeniesieniem i wzmocnieniem znaczenia kauzatywnego przyimka *przez*. W bierniku występują wyłącznie rzeczowniki nieosobowe, bowiem w połączeniu z rzeczownikami osobowymi

¹² Zob. B. Klebanowska, *Dlaczego dzięki*, *Polonica VII*, Wrocław 1981, s. 121–134

przyimek ten wyraża relację pośrednictwa, np. wysłać list *poprzez ojca*. Oto przykłady użycia przyczynowych:

Stan wojenny stał się nieunikniony *poprzez* [...] defensywną *mentalność* Jaruzelskiego „Angora” 4, nr 50 (90), *Poprzez fakt* dysponowania taksówką kolega okazuje się bardzo przydatny „Angora” 7, nr 5 (93).

Warto też odnotować przestarzały przyimek *gwoli* z dopełniaczem, rzadko występujący w tekstach współczesnej prasy. Składa się z przyimka pierwotnego *k* oraz *rzeczownika wola* w celowniku. Oto przykłady jego użycia:

Na koniec *gwoli obiektywizmu i prawdy* „Pani” doktor słowem nie wspomniała o zagrożeniach „Kobieta” 30, nr 3 (93), *Gwoli uspokojenia* czytelników dodajmy, że wampiry zamieszkują w Ameryce. „Angora” 17, nr 9 (93).

Jak widać z omówionego materiału, rzeczowniki wchodzące w skład wtórnych przyimków mogą mieć treść kauzatywną (*powód, okazja, racja*), rezultatywną (*skutek, wynik, konsekwencja*) lub treść tylko ogólnie wskazującą na stosunek powiązania czegoś z czymś lub kimś (*związek, sprawa, względ, uwaga*).

Przyimki jednosegmentowe *dzięki, skutkiem* tworzą skostniałe formy przypadkowe rzeczowników, przyimki *wobec, wskutek, gwoli* zleksykalizowane wyrażenia przyimkowe. Co się tyczy przyimków wielosegmentowych (dwu- i trzysegmentowych), są to formy przypadkowe rzeczowników z przyimkami pierwotnymi, najczęściej *w, z*.

Na powstawanie przyimków wtórnych wpłynęły przede wszystkim czynniki semantyczne. w porównaniu z przyimkami pierwotnymi są precyzyjniejsze i komunikują różnorodne odcienie znaczeniowe przyczyny. Niektórzy językoznawcy sądzą, że na pojawienie się pewnych wtórnych przyimków mogły oddziaływać wpływy obce. I tak za kalkę z rosyjskiego podejrzewa się przyimek *w następstwie (w następstwie)*, zaś za kalkę z niemieckiego *infolge* przyimek *wskutek*. Jednak z takimi poglądami można dyskutować, gdyż ekspansja przyimków wtórnych jest charakterystyczna dla wielu współczesnych języków europejskich.

Proces przechodzenia omawianych form do kategorii przyimków nie jest jednakowo zaawansowany. Całkowicie zleksykalizowane są: *wobec + D, wskutek + D, gwoli + D*, których poszczególnych komponentów już zupełnie nie odczuwamy. Inne są luźniejsze, np. *wyjechał z powodu choroby // z ważnego powodu, wyjechał ze względu na pracę // wyjechał z ważnych względów, wypadek zdarzył się w efekcie hamowania // w efekcie zwolniono go z pracy*.

Przyimki wtórne przyczynowe pojawiają się według A. Pasoń¹³ już w XVI wieku (np. *z okazji, z powodu, gwoli, z przyczyny*), jednak we współczesnej polszczyźnie przeżywają rozkwit, wypierając przyimki pierwotne i narzędnik przyczyny. Szczególnie jest to widoczne w języku prasy, radia i telewizji. Coraz częściej pojawiają się także w mowie potocznej wykształconych Polaków.

¹³ Por. A. Pasoń, op. cit., s. 50–60.

Źródła

- „Angora” – tygodnik
- „Gazeta” – „Gazeta Wyborcza”, dziennik
- „Kobieta” – „Kobieta i Życie”, tygodnik
- „Pani” – „Pani”, miesięcznik
- „Polit” – „Polityka”, tygodnik
- „Wprost” – „Wprost”, tygodnik.